

УДК 37.018.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-43>**Наталія ЦУКАНОВА,**
*orcid.org/0000-0002-6480-8717**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) tsukanova_nataliia@ukr.net*

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РАНЬОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Статтю присвячено вивченню педагогічних засад раннього розвитку дітей, прослідковано розвиток психіки дитини в ранньому дитинстві, визначено особливості сприймання, уваги, пам'яті дітей раннього віку, охарактеризовано розвиток, виховання та навчання дітей першого, другого та третього року життя.

Проаналізовано погляди психологів, які виокремлювали різні вікові періоди в житті дитини дошкільного віку. Охарактеризовано погляди сучасних дослідників та на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури розкрито особливості становлення майбутньої особистості від народження, під час подальшого розвитку, виховання і навчання в перші три роки життя. Визначено, що ефективність навчання й виховання малюків раннього віку зумовлюється їхніми індивідуальними особливостями й темпами розвитку.

Охарактеризовано програму розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг», визначено чотири розділи та охарактеризовано підрозділи. Узагальнено основні досягнення дітей раннього віку, як-от оволодіння прямоходінням та мовленням, розвиток предметної діяльності. Ці досягнення виявляються в активності дитини, узгодженості рухів і дій, в інтенсивному розвитку пізнавальних процесів, у здатності до заміщення предметів, розвитку символічних дій і використання знаків; форм наочно-дійового, наочно-образного мислення, а також у появі самосвідомості.

Зосереджено увагу на чинниках, які впливають на успішність виховання дитини раннього віку, як-от: надання дитині можливості активно діяти з багатьма різноманітними предметами, постійна участь дорослого в іграх і заняттях із дитиною, організація спілкування дитини з однолітками й допомога малюку в налагодженні спілкування з ними та поєднання сімейного (емоційного) і суспільного виховання.

Визначено, що період раннього дитинства є важливим для всього подальшого фізичного, психічного, соціального та інтелектуального розвитку дитини.

Ключові слова: *ранній розвиток, педагогічні засади, виховання та навчання дітей першого, другого та третього року життя.*

Nataliia TSUKANOVA,
orcid.org/0000-0002-6480-8717
*Candidate of Pedagogical Science,**Senior Lecturer at the Department of Pedagogics of Preschool and Primary Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) tsukanova_nataliia@ukr.net*

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF EARLY DEVELOPMENT OF CHILDREN

The article describes to the study of pedagogical principles of early development of children, development of psyche of child in babyhood, the features of perception, attention, memory of children of early age are certain, development, education and studies of children of, second and third first-year of life, is described. The looks of psychologists, that distinguished different age-old periods in life of child of preschool age are analysed. The looks of modern researchers are described and on the basis of analysis of psychological and pedagogical literature the features of becoming of future personality are exposed, of age, further development, education and studies in the first three years of life. Certainly, that efficiency of realization of studies and education of kids of early age is stipulated by their individual features and rates of development.

The program of development of children is described from a first period "Guarded" to three years, four divisions are certain and description of subdivisions is given. The basic achievements of children of early age are generalized: capture of walking and broadcasting, development of subject activity. These achievements find a display in activity of child, coordination of motions and actions, in intensive development of cognitive, psychical processes, in a capacity for substituting for objects, development of symbolic actions and use of signs, forms of the evidently-effective, evidently-vivid thinking, and also in appearance of consciousness. Attention is concentrated on factors that influence on success of education of child of early age: grant to the child of possibility actively to operate with many various objects, permanent

participation adult in games and employments after a child, organization of communication of child and help to the kid in adjusting of intermingling with them and combination of emotional and public education. Certainly, that a period of babyhood is important for all further physical, psychical, social and intellectual development of child.

Key words: *early development, pedagogical principles, educations and studies of children of, second and third first-year of life.*

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується великим попитом на освіту, яка є джерелом соціального, економічного, політичного і культурного розвитку суспільства. На сучасному етапі розвитку педагогіки питання раннього розвитку дітей є актуальним і дуже важливим. Ця проблема неодноразово висвітлювалася на сторінках газет і журналів, про це знято телепередачі, за «круглими столами» сперечаються фахівці, батьки доводять одне одному важливість ранніх занять із дітьми. Хоч термін «ранній розвиток дитини» виник нещодавно, однак ідеї раннього розвитку дітей хвилювали людину завжди.

Аналіз досліджень. Європейські орієнтири України зумовлюють інтеграційні процеси у всіх сферах суспільного життя. Окреслені тенденції спостерігаються і в освітній галузі на всіх її організаційних ланках, адже створення єдиного освітнього простору є визначальною метою сучасної європейської стратегії розвитку освіти до 2020 року, що має назву «Освіта та професійна підготовка – 2020» (“Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training”). Одним із пріоритетів стратегії є освіта й виховання дітей дошкільного віку, що визначає стратегічним завданням до 2020 року охоплення дошкільною освітою 95% дітей визначеної вікової категорії.

З огляду на усвідомлення важливості розвитку дитини в періодах її життя (немовляти, ранній і дошкільний), у 2010 р. під егідою ЮНЕСКО вперше проведено Всесвітню конференцію з виховання і освіти дітей молодшого віку. У ній взяли участь понад 1000 учасників зі 193 країн світу (членів ЮНЕСКО). Загальна тема конференції – «Виховання і освіта дітей молодшого віку – перший крок до створення багатства націй». У межах світового форуму проведено десяту окрему конференцію «Розвиток і виховання дітей раннього віку», в матеріалах якої вказано на унікальну роль повноцінного розвитку дитини, період раннього віку та їх вплив на подальше формування особистості дорослої людини. Світове товариство вчених визнало здорових, розвинених і вихованих дітей раннього віку «неоцінним багатством» націй і держав усього світу. У резолюції конференції зазначалося про необхідність комплексного підходу до розвитку і виховання дітей раннього віку,

залучення до цього процесу медиків, психологів, педагогів та відповідної державної освітньої політики. Наголошувалось на потребі розроблення комплексних програм розвитку дітей раннього віку (від 0 до 3 років) з урахуванням усіх періодів розвитку дитини (пренатального, перинатального, немовлячого і раннього).

Концептуальні положення державної політики України щодо дошкільного дитинства висвітлено у відповідних документах останніх років: законах України «Про дошкільну освіту» (2001), «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю» (2001), «Про охорону дитинства» (2001), у Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 року.

Мета статті – проаналізувати педагогічні засади раннього розвитку дітей.

Виклад основного матеріалу. Дошкільний вік посідає важливе місце в житті кожної людини, адже в цей період закладаються основи для подальшого розвитку.

Відомі психологи Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Запорожець, В. Зеньківський, О. Леонтєв, Г. Люблінська, В. Моргун та ін. виокремлювали такі вікові періоди в житті дитини дошкільного віку: раннє дитинство (від 1–3 років), молодший дошкільний вік (3–4 роки), середній дошкільний вік (4–5 років), старший дошкільний (6–7 років). Вагомий внесок у вивчення питання розвитку, виховання і навчання дітей раннього віку здійснили вчені Н. Аксаріна, В. Аванесова, А. Богуш, О. Богініч, В. Гальченко, Т. Дуткевич, М. Кольцова, І. Резніченко, Н. Фігурин та ін. Одержані результати досліджень розвитку і виховання дітей раннього віку становлять основу науково обґрунтованої системи розвитку і виховання дітей раннього віку. Однак залишаються малодослідженими питання педагогічних засад раннього розвитку дітей.

Психолог Д. Ельконін у праці «Детская психология» визначив дошкільне дитинство як досить значний період, який охоплює життя дитини від моменту народження до 7 років (Ельконін, 1960: 100). Дошкільне дитинство має такі періоди: немовлячий – до року (від народження до 2 міс.), ранній вік – 2–3-й роки життя, дошкільний вік – 4–6-й роки життя (4-й рік – молодший дошкільний; 5-й рік – середній дошкільний; 6-й рік – старший дошкільний).

Укладачі програми «Українське дошкілля» (2013) щодо періодизації дитини дошкільного віку поділяють погляди Д. Ельконіна. У програмі розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» (Богуш, 2013: 8) комплексно представлено вікові особливості та специфіку освітніх завдань упродовж усіх періодів розвитку дитини: пренатальний (внутрішньоутробний), перинатальний (період новонародженості), немовлячий і раннього дитинства. Програма має чотири розділи: «Усвідомлене батьківство», «Дитина-немовля (від десяти днів до одного року)», «Дитина раннього віку (від одного до двох років)», «Дитина раннього віку (від двох до трьох років)». Зміст праці та особливості розвитку дитини в розділах «Дитина раннього віку (від 1 до 2 років)» та «Дитина раннього віку (від 2 до 3 років)» подано за такими підрозділами: фізичний розвиток, сенсорно-пізнавальний розвиток, емоційно-соціальний розвиток, мовленнєвий розвиток, художньо-естетичний розвиток. Структурно ці підрозділи репрезентовано так: вікові особливості, основні завдання, показники розвитку, поради батькам. На кінець кожного року життя подаються досягнення дитини, розкриваються особливості організації життєдіяльності дітей.

Сучасні дослідники А. М. Богуш, О. Л. Богініч, Л. В. Братанова, В. М. Гальченко, Г. А. Грищенко, І. М. Грузинська, О. П. Долинна, І. В. Лебедева, Г. М. Лисенко, Ю. В. Майстер, Т. В. Мігрин, Т. В. Панасюк, І. Ю. Резніченко, Т. Б. Ухіна, А. С. Шевчук, О. С. Яковенко на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури в програмі розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» (2014) узагальнили особливості становлення майбутньої особистості від зачаття дитини, її народження, подальшого розвитку, виховання і навчання в перші три роки життя.

Змістове наповнення програми узгоджено з чинним нормативно-правовим законодавством та Базовим компонентом дошкільної освіти (редакція 2021 р.). У програмі розкрито особливості розвитку дитини раннього віку, окреслено основні завдання за змістовими розділами, що охоплюють найважливіші етапи життєдіяльності дитини певного віку, подано орієнтовні показники розвитку та поради батькам. Крім того, наприкінці кожного розділу представлено інформацію про досягнення психічного розвитку дитини, що виявились у цей віковий проміжок. Матеріали програми адресовано турботливим батькам, педагогам і психологам для роботи з дітьми раннього віку.

Зазначимо: у дитини на першому році життя вдосконалюється зорове, слухове і тактильне сприймання. Дитина до 1 року 6 місяців легко розрізняє контрастні форми (куля і

куб) та величину предметів. Другий рік життя є періодом індивідуального розвитку мовлення. Це пояснюється тим, що формування особистості дитини відбувається за певними етапами. Основною формою життєдіяльності новонародженої дитини є її емоційне спілкування з дорослими, від якого залежить подальший як фізичний, так і психічний розвиток дитини. Щоб уникнути кризових явищ у процесі розвитку дитини раннього віку, дорослі (батьки, вихователі) повинні бути добре обізнаними з характеристикою розвитку дитини, її якісними досягненнями на кожному віковому етапі (від народження до трьох років) (Богуш, 2014: 49).

У загальному розвитку людини період раннього дитинства відіграє важливу роль. Саме в ранньому віці закладається підґрунтя здоров'я та інтелекту малюка. Унікальність цього етапу полягає також у стрімкості фізичного та психічного розвитку дитини, що потребує особливої уваги з боку лікарів, педагогів і батьків.

Згідно з віковими періодизаціями психічного розвитку В. С. Мухіної раннім віком вважається період від одного до трьох років. Ефективність навчання й виховання малюків раннього віку зумовлюється їхніми індивідуальними особливостями й темпами розвитку (Мухіна, 2009: 123).

Основними досягненнями дітей раннього віку, що визначають розвиток їхньої психіки, є такі: оволодіння прямоходінням та мовленням, розвиток предметної діяльності. Ці досягнення виявляються в активності дитини, узгодженості рухів і дій, в інтенсивному розвитку пізнавальних, психічних процесів, у здатності до заміщення предметів, розвитку символічних дій і використання знаків; форм наочно-дійового, наочно-образного мислення, а також у появі самосвідомості. Г. М. Ляміна зазначала, що суттєвою особливістю періоду раннього віку є висока пластичність усього організму, зокрема вищої нервової та психічної діяльності. Тому систематичні виховні дії впливають на процес розвитку та змінюють поведінку дитини (Ляміна, 1974: 55).

У ранньому віці продовжується опанування дитиною прямоходіння. Поступово ходьба стає більш упевненою, збільшується автономність дитини від дорослих, складається вільне і самостійне спілкування із зовнішнім світом. Розширюється коло доступних дитині предметів, з'являється орієнтування в просторі і певна самостійність. Основною потребою дитини раннього віку є пізнання навколишнього світу через дії з предметами. Самостійно дитина не може засвоїти способи використання знарядь праці та інших специфічно людських предметів.

На засадах ситуативно-особистісної форми спілкування будується нова потреба в предметній взаємодії, з'являється ситуативно-ділове спілкування, сутність якого полягає в практичній співпраці дитини з дорослим стосовно засвоєння дій із предметами. Предмети стають доступними дитині не лише через демонстрацію їх дорослими, а і через її власне маніпулювання з ними. Отже, з початком ходьби значно розширюється коло безпосередньо доступних дитині предметів, розширюється сфера орієнтовно-пізнавальної діяльності малюка. Дитина починає орієнтуватися не лише серед предметів, що належать їй, а і серед предметів і явищ, що стосуються дорослих, їхнього життя і діяльності.

Інтенсивний розвиток мовлення в ранньому віці значно розширює можливості спілкування дитини з дорослими і створює передумови для виникнення між ними нового типу стосунків. У процесі засвоєння способів використання предметів і засобів спілкування відбувається подальший розвиток свідомості дитини, її окремих психічних властивостей. Упродовж раннього дитинства, зважаючи на ускладнення взаємин із дорослими й іншими дітьми, оволодіння дитиною предметними діями, стають різноманітними й емоції малюків. Успіх або неуспіх в оволодінні предметними діями під час їх самостійного здійснення, наявність або відсутність спілкування з дорослим, дозвіл або заборона діяльності з боку дорослих, задоволення основних потреб дитини – усе це викликає різні емоції: дитина радіє або вередує, виявляє симпатію або невдоволення, образу тощо. Отже, для малюка раннього віку дорослий є не тільки джерелом задоволення основних потреб, а й носієм суспільного досвіду, який опановує дитина. Період раннього віку є важливим для всього подальшого фізичного, пси-

хічного, соціального та інтелектуального розвитку дитини. Активна виховна діяльність дошкільних педагогів, батьків, їх єдність і послідовність у вимогах до дитини сприяє гармонійному розвитку особистості малюка (Поніманська, 2012: 200).

Л. Берк виокремив чинники, що впливають на успішність виховання дитини раннього віку. До них належать такі: надання дитині можливості активно діяти з багатьма різноманітними предметами; постійна участь дорослого в іграх і заняттях із дитиною; організація спілкування дитини з однолітками й допомога малюку в налагодженні спілкування з ними; поєднання сімейного (емоційного) і суспільного (ділові контакти) виховання. Особливої уваги потребує своєчасний і правильний розвиток мовлення, тому що оволодіння малюком мовленнєвими навичками відбувається через спілкування з дорослими. Так, у процесі спільної з дорослим предметної діяльності виникає активне мовлення – найважливіше новоутворення раннього дитинства. Сприяння батьками та педагогами виникненню позитивних емоцій у дитини (радості, любові до навколишніх дорослих і дітей тощо) забезпечує її гарне самопочуття. Засвоєння малюком елементарних форм культурної поведінки (вміння самостійно їсти, проситися в туалет, роздягатися та одягатися тощо) відбувається також за підтримки дорослих (Берк, 2006: 324).

Висновки. Період раннього дитинства є важливим для всього подальшого фізичного, психічного, соціального та інтелектуального розвитку дитини, для малюка раннього віку дорослий є не тільки джерелом задоволення основних потреб, а й носієм суспільного досвіду, який опановує дитина. Активна виховна діяльність дошкільних педагогів, батьків, їхня єдність і послідовність у вимогах до дитини сприяє гармонійному розвитку особистості дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Commission. Early childhood education and care. URL: http://ec.europa.eu/education/policy/school/early-childhood_en
2. Берк Л. Развитие ребенка / пер.с англ. А. Богачев и др. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 1056 с.
3. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
4. Воспитание детей раннего возраста : пособие для работников яслей-сада / Г. М. Лямина и др. Москва : Просвещение, 1974. 240 с.
5. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития : учебник, обуч. по спец. «Педагогика и психология», «Социальная педагогика», «Педагогика». 12-еизд. Москва : Академия, 2009. 638 с.
6. Поніманська Т. І. Дичківська І. М. Дошкільна педагогіка : практикум. Київ : Академвидав, 2012. 456 с.
7. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» / А. М. Богуш та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.
8. Эльконин Д. Б. Детская психология: развитие ребенка от рождения до семи лет. Москва : Просвещение, 1960. 328 с.

REFERENCES

1. European Commission. Early childhood education and care. http://ec.europa.eu/education/policy/school/early-childhood_en
2. Berk L. Razvitie rebenka [Child development]. Spb: Piter, 2006. 1056 p. [in Russian].
3. Bohush A. M., Havrysh N. V. Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Children and society : features of socialization of children of preschool and junior school age]: monograph. Luhansk: Alma-mater, 2006. 368 p. [in Ukrainian].
4. Vospitanie detey rannego vozrasta : posobie dlya rabotnikov yasley-sada [Education of children of early age : manual for the workers of kindergarden] / G. M. Lyamina. M.: Prosveschenie, 1974. 240 p. [in Russian].
5. Muhina V. S. Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya: ucheb. dlya stud. vyissh. ucheb. zavedeniy, obuch. po spets. "Pedagogika i psihologiya", "Sotsialnaya pedagogika", "Pedagogika" [Age-related psychology: phenomenology of development : studies for students specialities: "Pedagogics and psychology", "Social pedagogics", "Pedagogics"]. 12-eizd. M.: Akademiya, 2012. 456 p. [in Russian].
6. Ponimanska T. I. Dychkivska I. M. Doshkilna pedahohika [Preschool pedagogy]: practical work. K.: Akademydav, 2012. 456 p. [in Ukrainian].
7. Prohrama rozvytku ditei vid prenatalnoho periodu do trokh rokiv "Oberih" [Program of development of children from a pregnant period to three years "Guarded"] / A. M. Bohush. Ternopil: Mandrivets, 2014. 160 p. [in Ukrainian].
8. Elkonin D. B. Detskaya psihologiya: razvitie rebenka ot rozhdeniya do semi let [Child's psychology: development of child from birth to seven years.]. M.: Prosveschenie, 1960. 328 p. [in Russian].